

Trange tider

Af Frands Madsen, Wilbur, Washington, U.S.A.

I 1982 modtog undertegnede et manuskript, som stammede fra boet efter tidligere redaktør af »Hus og Hjem« Frederik Opffer. Manuskriptet var i 1939 sendt til Frederik Opffer fra Frands Madsen, Wilbur, Washington i U.S.A., som drev »The Hotel Madsen«. Det er ikke lykkedes at konstatere, om artiklen blev bragt i »Hus og Hjem«, men da den indeholder lokalhistorisk stof fra Øse-egnen bringes den hermed i årbogen. Artiklen er omarbejdet til moderne retskrivning, en smule beskåret, samt forsynet med supplerende oplysninger, som er anbragt som noter. Det originale manuskript opbevares på Øse Lokalhistoriske Arkiv.

S. Manøe Hansen

Min fødestavn var lyngens brune land,
min barndomssol har smilt på mørke hede,
min spæde fod har trådt det gule sand
bag sorte høje bor min ungdoms glæde.

Sådan har tusinde af hedens børn kunnet synge såvel i glæde som i sorg op i den høje alderdom, måske bedst, hvis de kom til at leve et sted på kloden langt borte fra deres barndoms Eden, i glæde som i sorg, ja, for de fleste af hedens børn har glæden og sorgens engle skiftevis svævet over deres barndomshjem på heden.

Ja, sådan var mit barndomshjem.

Ude i den dengang næsten vilde natur på Bolhede, to mil øst for Varde, blev jeg født den 15. januar 1867, en af de tunge tider i vort fødelands historie. Min far var født på en gård i Skonager, Næsbjerg sogn, i året 1836'. Da han var 28 år gammel måtte han med i krigen. Han havde dengang ligget i garnisonstjeneste i to samfulde år ved Århus dragoner, foruden tre somres mønstringer, hver på 6 måneder. Fjorten dage efter den sidste mønstring kom der pas, at han skulle møde hos sit regiment, og han måtte så gøre hele felttoget med i 1864.

Min mor var født i Øse præstegård, og der levede hun sine barndoms- og ungdomsår, indtil hun blev gift². Hendes far, altså min bedstefar, havde været bestyrer af præstegårdens avlsbrug i 7 år, da han og min vordende bedstemor blev kærestere³. Men der var den slemme hage ved kæresteforholdet, at hun var datter af sognets rigeste bonde⁴. Hans navn erindrer jeg ikke, men hendes bror, der fik gården efter den »gamle«, var »gamle Niels Jørgensen« i Øse, og hans søn igen Jørgen Nielsen. De unges kæresteforhold førte til, at bedstefar blev forbudt at vise sig på storbondens enemærker. I sin nød gik bedstefar til præsten og gjorde denne bekendt med stillingen⁵. Præsten gik så til storbonden for at prøve, om han ikke kunne tale manden tilrette, men denne var stejl og ubøjelig. Efter at præsten kom tilbage fra sit uheldige ærinde kalder han bedstefar for sig og siger: »min kære Frands, du er en dygtig og pålidelig mand, som enhver burde være glad ved at få til svigersøn. Du har nu tjent mig tro i 7 år. Mit råd er, gift dig med din Dorthea. Jeg og min hustru vil gøre jeres bryllup. Du kan så få præstegården i forpagtning«. Og sådan blev det. Jeg tvivler på, at bedstemor fik så meget som en daler i medgift. De holdt gården i forpagtning i 20 år og blev efter den tids forhold ret velhavende.

Mine forældre kom senere til at bo på gården i Øse, hvor min ældste søster blev født. Morfar begik tilsyneladende den store fejl at råde far til at sælge gården og flytte ud på heden. At opdyrke heden var en tanke, som bønder allerede på den tid havde begyndt at sysle med, sandsynligvis begrundet på de hårde skatter, der hvilede på den opdyrkede jord, og som krigsombokostninger fra 1848 havde nødvendiggjort. En hær måtte stadig holdes på benene. Faren truede fremdeles fra syd. Mine forældre flyttede så ud på Bolhede, Øse sogns østlige grænse. Min mor havde været ene, mens far gjorde sommermønstring. Og nu krigen. Mor fik vistnok kun 2 breve fra far under hele krigsperioden, da der næsten ingen postforbindelse var i disse dage. Den første landpost jeg erindrer, var Mads, som gik post østpå fra Varde⁶. Han gik gennem tre sogne, Næsbjerg, Øse og Starup. En lille lædertaske var nok til at holde hele posten, uden at fylde den. Der var kun få breve,

mest rykkerbreve fra købmænd i Varde, ingen aviser. Befolkningen fik ikke mange nyheder udover hvad Mads og omstrefende bissekræmmere kunne bringe. Og så var folk tilbøjelige til at mene, at det hørte med til embedet som postbud at fortælle om, hvad der vidstes om krigens gang. Og Mads var villig til at meddele de rygter, han samlede på sin vandring. Men der skulle helst en punch eller to til for at åbne op for rygterne. Omsider blev Mads for stivbenet til de lange vandringer. Han forsvandt fra egnen og en dag spurgtes det, at han havde taget »rejsepas« til Amerika, hvor han landede i Perth Amboy. Men så kom Varde Avis, »Ribe Amtstidende«, redigeret af den dygtige venstrepolitiker, landstingsmand Bølling⁷. Bladet var kun lille 12"×20", og der kom sjældent mere end et eksemplar til hver by, der så gik på omgang, undertiden kom der også enkelte eksemplarer af »Søndagsposten«.

Ned over et bakkedrag vest for vort hus vidste mor, at far ville komme til syne, hvis han i det hele taget kom. Om dagen gik hun ud i stalden, hvor der var et vindue mod vest, og spejdede op over bakken og tænkte, mon han dog ikke skulle komme. Og ofte gik hun op på bakken for at se, for han måtte jo komme. Gang efter gang efter at have spejdet forgæves, kunne hun falde på knæ og trygle Gud om dog endelig at sende far hjem til hende og de små. Men hun fik ikke set fars hjemkomst på den måde. Krigen, som alle krige, gik sin gang uden Guds indblanding. Ja, hvad mødre har kæmpet og grædt, især en mor ude på en hedelod med små børn, så at sige overladt til sig selv, har kun få begreb om. Og så skete det også, at en sorgens engel svævede lavt over vort hjem. Mors kamp og kvide i de år kom hun aldrig over. Sorg og slid havde ødelagt hendes helbred, så hun kendte kun få dage i sine senere år, hvor hun var helt rask. Dog levede hun til hun blev 49 år gammel. Far overraskede os ved at komme hjem en julenat. Var han kommet om dagen, ville mor sikkert have set ham komme.

Hvilken fryd og stille jubel uden lige før den, jeg blev født 3 år efter krigen. Glædens engel var dalet ned til huset på Bolhede. Hvor mange der drog ud, eller hvor mange der kom tilbage til sognet, ved jeg ikke. Der syntes dog ikke at have

været ret mange. Far var, mærkelig nok, den eneste af vor store slægt, der blev soldat under krigen.

»Ann Mari i a Kjær«, en kone som var kendt under dette navn, sad alene med 5 børn. Hendes mand blev på slagmarken. Mine forældre talte altid om »Ann Mari i a Kjær« med den største ærbødighed og beundring. Hun var en dygtig og god kone og mor, med et uovervindeligt mod. Hvad jeg senere hørte om denne familie, efter at jeg kom bort fra egnen var, at hun holdt hjemmet sammen, og at børnene voksede frem og blev dygtige mennesker.

Jeg har i mit senere liv prøvet på at fremdrage disse vidunderlige minder om fars hjemkomst fra krigen hin julenat, og de er uudslettelig gemt i min bevidsthed. Vi børn vidste godt nok, som vi voksede til, at julenat, hvert år havde en dobbelt betydning for far og mor. Hvad der havde været så grusomt tungt for dem, talte de kun nødig om. Helt skjules kunne det jo ikke, men lyssiderne på deres livsvandring skulle vi se og høre. Den største begivenhed der havde mødt dem, var dog hin uforglemmelige julenat. Derfor kunne mor hver juleaften holde en prædiken, som jeg tvivler om, nogen præst kunne gøre hende efter. Englens sang og den himmelske hærskares forkyndelse om fred på jord blandt menneskenes børn, samt frelserens indtog i den syndige verden, kunne hun fortælle så livlig og indlysende, at jeg syntes, jeg kunne se den hele forunderlige begivenhed for mine barneøjne. Og så var der dette andet, at Gud i hans uendelige nåde, havde sendt far hjem netop hin julenat uden en skramme, frisk og sund i hans bedste manddomskraft, far havde ofret 6 af sine bedste ungdomsår i fædrelandets tjeneste, de år, der skulle have været brugt til familiens gavn og lyse fremtid. Det så slet ikke godt ud i vort hjem. To gode køer døde i krigens år. Der var ingen arbejdsdyr til en ny begyndelse, men der var brydsom gæld at tumle med. Dog havde far, trods de dårlige udsigter, mod på livet. Han greb til, hvad der var nærmest for hånden, at gå på dagleje. En trang vej ud af nød, og lidet hjalp det. En mark om dagen fra solopgang til aftensmørke forslog kun lidt, når alt, der måtte købes, var dyrt.

Da mor døde, var jeg 18 år. Den dag hun blev begravet,

løftede far en lille flig tilside af det forhæng, der dækkede over hans og hendes fortvivlede kampår ude på Bolhede. I få træk fortalte han os om den trange tid efter krigens ophør.

Tænk blot, en mark om dagen i dagløn, når rug kostede 16 rigsdaler pr. tønde, hvordan skulle en fattig mand skaffe brød til huse på den måde. En dag gik han hjemmefra med en sæk, han skulle ud at købe rug. Han gik til sin fødeby Skonager, og gik til en ungdomsven ved navn Jan og forrettede sit ærinde. Jan så på ham og spurgte, har du penge, Hendrick? Ja, far havde da penge til at betale for en skæppe. Hvorfor han ikke gik til sin bror Per, som ejede fødegården, ved jeg ikke, der må jo have været en grund, men uvenskab var der ikke mellem dem. Far var ven med hele den store slægt til sin dødsdag, som han i det hele taget var ven med alle mennesker. En mand, han ikke holdt af at omgås, holdt han sig borte fra. Han var altid rede til at hjælpe, hvor hjælp var tiltrængt. Var der smitsom sygdom i et hjem, og ingen turde gå der, så gik far. Han var jo sund på sjæl og legeme, foruden at være kæmpestærk. En af vore naboer fra Bolhede, Niels Kampmand, fortalte mig engang en lille begivenhed fra en markedsdag i Varde. Han og nogle af hans naboer var i Rek Thomsens gård for at spænde for og køre hjem⁸. Så kom der en pranger, kaldet Garibaldi, ind i gården. Prangeren havde ord for at være Jyllands værste slagsbror. De kom i klammeri med ham angående en handel. Under klammeriet havde Garibaldi allerede langet nogle lus-singer ud til de omkringstående. Vi var jo bange for bæstet, har Kampmand senere fortalt mig. Men da jeg så din far komme ind gennem porten, vidste jeg, vi var hyttet. Din far spurgte, hvad der var på færde. I det samme sprang Garibaldi mod ham, råbende, ledsaget af en ed, hvad det ragede sådan en bondelømmel, og med det samme langede ud efter din far. Men Hendrick var for gesvindt, han bøjede af og sprang så ind på livet af prangeren, løftede ham i vejret og til moro for de omkringstående, bar han ham ud på gaden, hvor han slap ham. Garibaldi fandt det selvfølgelig heldigst for ham selv at forsvinde fra scenen.

Det gik omsider op for far, at som det gik med den usle fortjeneste, kunne det ikke vedblive at gå. Der måtte prøves

noget andet. Nødvendigheden bød det. Så gav han sig til at stryge og brænde mursten. Han kaldtes derefter Hendrick teglbrænder. Jeg husker, at jeg som dreng var helt stolt af at høre, folk kaldte ham ved dette navn. Jeg kendte vor forhistorie og forstod, at teglbrænderiet ville blive fars løftestang ud af det økonomiske uføre, da han var ved at »køre fast«.

Trange tider, ja, det var det. Noget uafværgeligt tungt rugede over landet og befolkningen. Når nu min tanke gør strejftog til min barndomstid, ser jeg trængsler som en havgus lægge sig kold og klam over sindene. Men jeg ser da, Gudske-lov, også noget andet. Jeg ser juleglæde og pinseglans gennem tågen og takker Gud for den rigdom og indtryk jeg fik med på min livsvandring fra mit barndomshjem.

Nej, ikke nær alt var trangt og trist, når mine tanker vander tilbage til min hjemstav. Der er, når jeg skuer tilbage, indtryk af stille, lykkelige stunder. Jeg har i min tidligste ungdom haft den lykke at se noget af mit fædrelands dejlighed ved sund og bælt. Og når jeg nu i et halvt århundrede har været borte fra Danmark og kun besøgt det en gang i virkeligheden, men tusinde af gange i drømmens verden, så standser tanken dog langt sjældnere ved Danmarks dejlighed end ved min hjemstav. Mine lønlige længslers horisont er stedse Bolhede.

Bolhede, der løb jeg og mine to søstre om i varme dage og sved vore nøgne fødder i kartoffelmarkens sand. Vi strejfede om på heden og i engen, hvor blomster myldrede i utallighed i blandet farvespil. Vi vadede i moser og kær, legede skjul i egekrattet på vor mark ud mod engen. Der var en uendelighed af ting og hændelser, som jeg endnu, i ensomhed og med lukkede øjne, kan se. Der var kæmpehøjene ved Hedeager, livet i bedstefars gamle gård, hvor han og bedstemor sad på aftægt i samfulde 30 år, og hvor vi og søskendebørn ofte samledes, mens vi var små. Noget af det allerkæreste jeg mindes var fars og mors sang. Når mor ikke var syg, lød hendes dejlige bløde stemme i sang til os. Og hun fortalte så kønt om livet i den gamle præstegård i Øse, hvor hun voksede op. Og far sang både salmer, fædrelandssange og krigsviser for os, foruden at fortælle os om hans barndoms- og ungdomstid i hans fødeby.

Disse fortællinger lød til os børn som eventyrdigtning.

Ude på Bolhede kunne vi høre Øse kirkeklokkes kimen, denne klokke, der blev hængt op i tårnet for hundreder af år siden og som gennem slægtled har kaldt på sjælen, træt og tung, til andagt. Og når endelig jordelivet var sluttet, og de jordiske levninger lagt til hvile på den gamle kirkegård, da lød klokkens malmtoner ud i det ubegrænsede himmelrum som et sidste farvel til den hedengangne. Når jeg som barn hørte disse malmtoner svinge sig ud i rummet, stod jeg stille og lyttede med barnlig andagt til dem. Jeg vidste nok og forstod, det indbød til andagt. Min mor fortalte, at en gang da nogle drenge i skolens frikvarter var gået op i tårnet for at lede efter fuglereder, kom en af drengene uforvarende til at støde til klokken med en hård genstand, hvorved klokken gav lyd fra sig, der kunne høres ned over byen. Degnen hørte lyden og var straks på det rene med, at drengene var på spil. Med tampen i hånden for han afsted til kirken og op i tårnet. Drengene hørte ham komme. Og da degnen stak hovedet op gennem den øverste lem, sprang en af dem ud gennem en åbning i tårnet. Han landede på jorden, heldigvis uden at tage videre skade. Drengen var den senere kro- og købmand Kræn Frederiksen⁹.

Der er det ved den vilde natur, at den binder sindet og binder fast. Og der modtager barnesindet indtryk, der aldrig udslettes. Der er mange oldtidsnavne på steder omkring min hjemstavn, som vidner om, hvad landet plejede at være, før kulturen lagde sin urolige hånd over oprindeligheden. Lige fra Varde mod øst gennem Næsbjerg og Øse sogne lige til Starup fortæller disse navne egnens forhistorie: Knoldeflod, Ulvemose, Trasmose, Bredmose, Hedevang, Høkjær, Kragekær, Hedeager, Bolhede, Abildhede o.s.v. Meget har kulturen og vor tids kloge mennesker ødelagt. Selv den vidunderlige skønne Varde å, også »Perle å« kaldet, fordi den er den eneste å i Nordeuropa, hvor perlemuslinger findes, har måttet undergå en nutidsforandring. Dette tusinde år gamle vandløb med de hundrede af bugtninger og de mange fiskerige »høller« frembød tidligere det prægtigste stykke vestjysk natur, men i dag, efter tidsmoderniseringen, løber den i lige retning som et jernbanelegeme.

Min prægtige Varde å. Din idylliske ynde hører til det, der var. Og hvilken fryd var det ikke, når man en sommer søndag formiddag kunne glide med strømmen fra Skonager ned forbi Gjellerup mod Varde og få høre på de små, forsigtige kluk mod bådens side, stage sig frem mellem rør, siv og åkander langs åbredden, eller sætte ud i en af de dybe »høller«, hvor vandet rørte sig i uafbrudte hvirvler, for der at »gøre fast«, få piben tændt og medesnoren kastet ud. Der kunne man så herligt overtræde et forbud: sidde og ryge i smug. Og så var der i min hjemstavn et, efter forholdene, ret rigt dyreliv ude i det af lyng, pors, gyvel og egekrat bevoksede landskab, et sandt slaraffenland for en jæger. Ja, sådan var landet, øst for Varde, i min barndom. Men nu, ak hvor forandret.

H. C. Andersen, i hans tid, mindede os om at komme snart, hvis vi ville nyde det pragtfulde skue af naturlighed i Vestjyllands hedeegne, thi, ytrede han, om føje tid ville heden som en kornmark stå. Hans spådom blev virkeliggjort. Som et datidsbarn tør jeg ikke se ødelæggelsesværket af landskabets oprindelighed, nej så hellere blive her, hvor »the soapbrush« har hjemme. Denne uanselige og nyttige plante minder dog noget om lyngen og landskabets farver øst for Varde, som det så ud, da jeg var barn. Her i mit nye fædreland ved det yderste hav er også skønt at leve. Børn, som vokser op her til manddomsalder og så forlader deres hjemstavn, forfølges af en sugende længsel efter at komme tilbage, den uimodståelige hjemstavns-længsel. Er det et under? Nej, vi har her den evige sne på de maleriske bjergtinder. Vi har frodige dalstrøg, prægtige bjergsøer, som myldrer med fisk, bl.a. med ørred, tilsyneladende den samme art som vi drenge fangede i Varde å. Trods mit sinds længsel efter det »der var« derhjemme, må jeg dog løfte min hat af ærbødighed og anerkendelse af den danske bondes dygtighed. Min egen slægt har været med til at omskabe min barndomsegn fra lyng, pors og gyvel (der gror guld under gyvelrod) til bølgende kornmarker og frodige kløvermarker og så endda tilføje: Gudskelov.

Da jeg var otte år, flyttede vi fra heden. Jeg kunne ikke dengang forstå, hvorfor mor græd, da vi flyttede. Nu forstår jeg det bedre, ja til fulde. Der havde hun kæmpet, stridt og

grædt vemodige tårer som kun få kvinder. Det var dog nok den blanding af glæde og sorg, livet havde været så rigt på, der havde gjort hende så rodfæstet til hjemmet. Der havde hun født sine to yngste børn, og der havde hun, trods alle bekymringer, levet nogle af sine fagre ungdomsår sammen med den mand, hun elskede. I hjemmet på heden ville mor sikkert helst have lukket sine øjne i døden.

Hedens helte og heltinder er vel i vore dage ved at blive en saga blott. Den kamp og det slid for tilværelsen, de måtte døje, vil vel næppe blive forstået af kommende slægtled. Men tak til de dygtige mænd fra Blicher til Aakjær, der så mesterligt har skildret hedens børns saga, hvis liv fra vugge til grav var mestendels et nøjsomt trællev, kun tåleligt ved den urokkelige hjemstavnsfølelse.

Mine forældre har nu i mange år hvilet i dødens have hos deres fædre på Næsbjerg gamle kirkegård.

Velsignet være deres minde.

Noter

1. Husmand Henrik Madsen, født 31/3 1836, som tvilling til søsteren Ane Catrine Madsdatter. Han var søn af gårdfæster Mads Nielsen og Else Marie Jensdatter i Skonager og ud af en søskendeflok på 3 piger og 5 drenge, hvoraf han var den anden yngste.
2. Emilia Margrethe Frandsen, Bolhede, født 25/11 1835.
3. Frands Olesen, født ca. 1805, var i 1835 forpagter i Øse præstegård og gift med Dorthe Christensdatter (døbt 22/1 1804: Dorret). De fik 4 børn: Hanna Marie, Emilie Margrethe, Oline og Christenze. I 1850 benævnes Frands Olesen, gårdejer i Øse.
4. Dorthe Christensdatters forældre var Christen Bennetsen og Hanne Jørgensdatter.
5. Poul E. Hansen, sognepræst i Øse-Næsbjerg 1830-38.
6. Posten hed Mads Nielsen også kaldet Mads Pladder. Han gik post to gange ugentlig. Ophørte som post i 1877. (Ifl. »Bidrag til Øse sogns historie« s. 257).
7. Redaktør J. A. A. S. Bølling, Varde 1844-1886.
8. Købmand Reck Thomsen (1827-93) havde købmandsgård i Storegade 20, Varde.
9. Kr. Frederiksens forgænger Friis var den sidste, der drev købmandshandel. Spiritusbevillingen på kroen blev nedlagt år 1900, og siden fungerede den som afholdskro. (Ifl. »Bidrag til Øse sogns historie« s. 346).